

„УКРАЇНОМАНІЯ” ТА „УКРАЇНОФІЛЬСТВО”

(погляд Ю.І. Крашевського і В. Антоновича)

ВОЛОДИМИР ВАСИЛЕНКО

Етнонім „Україна” появляється у писемних джерелах останньої чверті XII ст. Вперше його фіксує Іпатьський літопис від 1187 р., повідомляючи про смерть переяславського князя Володимира Святославича: „и плакашася по нем вси переяславци, о нем же Украина много постона”.¹

Однак мусили пройти віки, поки він не почав набирати питому національно-державну вагу, фіксуючи своїм щораз глибшим і універсальнішим значенням невідворотну динаміку геополітичних процесів в цій частині світу, формування й утвердження в своїх правах суто українського етносу. Так, в листі турецького султана Сулеймана до польського короля Жигмонта (1564) східні землі іменуються Україною. Універсал Стефана Баторія (1580) адресується „Україні Руській, Київській, Волинській, Подільській і Брацлавській”.

У довгій і складній історії становлення України чітко вирізняється період кінця XVIII – другої половини XIX ст., коли, властиво кажучи, відбулося її масове „культурне відкриття”: європейський світ захоплено заговорив про унікальну самобутність цього куточка землі, сприймаючи й відтворюючи місцеве як поспіль оригінальне, відрубне у власних окремішніх типах та проявах. Це явище згідно логіки загальнокультурного розвитку сформувалося у двох еволюційних етапах. Перший з них був пов’язаний з сентиментально-романтичною течією і притаманній їй гравітацією до всього екзотичного, вбачаючи в Україні передусім місцевий варіант орієнтального, близького руссоїстському закличкові природної чистоти, одним словом, захоплюючого; другий же позначився зовсім іншим тяжінням – вже реалістичного плану з властивим останньому проникненням в істоту суспільних процесів і безпосереднім зв’язком з нагальними потребами пересічної людини. Залишається ще додати, що і в першому і в другому випадку маємо також справу зі значною політизацією сфери культури, зі все переконливішим утвердженням думки

не тільки про унікальну колоритність всього українського та і українськість як самодостатність, а й про право цього народу й на власну державність.²

Процес того національно-культурного відродження України поклала публікація в 1798 р. у Петербурзі dokonаної Іваном Котляревським жартівливої трагестії „Енеїди” Вергілія українською мовою – таким чином в літературний обіг вперше була введена жива народна мова, отже розпочалася якісно нова доба українського письменства. Не випадково Тарас Шевченко називає Котляревського „батьком” („На вічну пам'ять Котляревському”, 1838), а в руслі естетичних dokonань останнього розвивається практично вся молода українська романтика (А. Метлинський, М. Костомаров, Л. Боровиковський, М. Маркевич, О. Бодянский та ін.), демонструючи своє щире захоплення, як їй здається, невичерпними образно-пластичними ресурсами місцевого матеріалу. З особливою силою українська стихія вибухає в творчості Миколи Гоголя,³ чий наскрізь соковиті „Вечори на хуторі біля Диканьки” (1831) та „Миргород” (1835) користуються у російського читача небувалим попитом.⁴ До української тематики в цей час звертаються такі письменники-росіяни, як О. Чуровський, В. Кореневський, О. Кузмич, Г. Данилевський, К. Рилсєв та ін., в творах яких з різною ступінню талановитості й промовисті відтворено сюжети, образи, сценки з народного життя України, показана її легендарна (переважно козацька) минувшина і зафіксований значний етнографічний матеріал.⁵

Не менше значення в популяризації й розповсюдженні української культури мала широко закроена діяльність фольклористів і письменників Польщі доби романтизму, причому, що важливо підкреслити, нерідко це були одні й ті самі особи. Останнє суттєво вже тому, позаяк тут зацікавленість краєм і народом йшло з самих що не є глибин, себто було органічним, народжувалося з життєвої потреби і на життя ж замикалося. Істотну роль грав також фактор безпосереднього знайомства зі своїм предметом, адже багато хто з цих діячів або походив з України, або ж якийсь час мешкав на її землях. Класичним прикладом цього є постать польського літератора XVI ст. Себастьяна Фабіана Кльоновича, автора відомої поеми „Rocholania” (1584), між іншим чи не найдавнішої з праць, де ми знаходимо народознавчі відомості про наше населення. В третій частині твору ретельно описані обряди, пов'язані з народженням та охрещенням дитини, мовиться про дитяче виховання і улюблені ігри дівчорі, а також поміщено один з перших описів галицького похоронного обряду й подані записи супровідних йому голосінь.

Однак свій справжній ренесанс захоплення українськістю мало серед поляків-романтиків. Можна піти далі й сказати, що для більшості з них Україна як би була живою персоніфікацією романтичності – її сива давнина, похмура урочість Дикого поля, легенди, перекази, героїка Козаччини, зрештою самі слова – „Січ”, „чайки”, „пороги”, „хутір”, „кобза”, „молодиця” і под. несли в собі невимовний чар поезії, торкались якихось дозглибних струн душі і породжували в ній ту щемність, що завжди була і є передумовою народження твору. Тут ми стикаємося з ще й досі до кінця не витлумаченим, не говорячи вже – дослідженим, феноменом, яким, поза сумнівами, було взаємопереплетення українського й польського; та активна

тривала й – на свій спосіб – плідна їх стичність, що не могла не приводити до появи нової якості, чією духовно-естетичною формою найчастіше ставали пам'ятки письменства.

Йдеться про так звану „українську школу” в польській літературі першої половини XIX ст. (а коли врахувати „україноцентризм” Б. Лесьмяна, Б. Шульца, С. Вінченза, чи теж Я. Івашкевича, то і XX ст.), котра стала такою яскравою сторінкою в діяннях обох наших народів. Її масовість і різномірність, відсутність якоїсь єдиної естетичної програми та непересічна багатолікість творчого складу настільки значні, що, по-перше, саме поняття „школа” виступає як щось посіпль умовне, функціонуюче в літературно-критичному ужитку з неодмінним додатком-глосою „так звана”, а по-друге, саме зазначені вище обставини спричинилися до того, що хоча про ту „школу” чимало написано як польськими, так і українськими дослідниками⁶, надалі бракує їй бодай якогось монографічного опрацювання, скоріш всього через те, що сам предмет потребує водночас і панорамічного охоплення, і ґрунтовної у методологічному підході, синтезуючої концепції, причому з входження в сфери історії, фольклористики, літератури, філософії, культурології тощо.

До „школи” увійшли: С. Гошинський, Ю.Б. Залеський, А. Мальчевський, М. Чайковський, Л. Семенський, Т. Ленартович, Т.А. Олізаровський, Г. Жевуський, О. Гроза, Т. Падура, А. Станіславський, А. Шашкевич, Г. Відорт, Я. Позняк, Д. Бонковський, К. Ценглевич, П. Свенціцький, С. Осташевський, А. Любич, Л. Совінський, Е. Желіговський, Я. Комарницький, М. Романовський, Л. Венгліньський та ін. Багато хто з них, як от П. Свенціцький, який мав псевдонім Павло Свій, чи А. Станіславський, університетський професор і водночас перекладач, чи теж інші, писав по-українськи. Дещо окремо від цієї групи, а подеколи і включеною до неї, знаходиться постать Ю. Словацького, також життям і творчістю пов'язаного з Україною, з „польськими Афінами” – Кременцем, чий літературний ранг й значимість dokonаного мовби вивисують її над „школою”⁷, до сьогодні традиційно трактованою літературознавством все ще як явище безумовно цікаве, однак скоріш периферійне.⁸ Коли щось і єднає цих людей, то те, що а) всі вони на міру своїх можливостей є літераторами і б) в той чи інший спосіб (тематично, наслідуваннями, перекладами, рефлексіями) мають справу з українською проблематикою. В їх доробку без труду вдається прослідкувати деякі спільні – переважно образно-стилістичні, ідейно-творчі – площини, от хоча б характерне замилювання в описах степових просторів або ж в героїці козацької доби. То під їхнім пером з'явився і зажив напрочуд довгим й цікавим літературним життям міфічний лірник-пророк Вернигора.⁹ Однак попри все „школа” була й залишилась внутрішньо аморфним явищем – навіть не спільнотою, бо ж в основному ці люди не усвідомлювали себе як загал, більше того, нерідко вони й не підозрювали навіть про існування того чи іншого свого одностумця, і коли й становлять щось на взірєць об'єднання, то тільки і виключно у збірному перерахуванні їх критиками.

Водночас не можна не зауважити ту надзвичай прикметну обставину, що „школа”, коли вдатися до порівняння, звучала як великий, проте зовсім незлагоджений хор не дуже вдало підібраних співаків, де тим не менш на фоні гулу все ж виділялися окремі чисті й високі голоси, які вели свої партії і не надто-то звертали увагу на те, що та як виводять інші. Масмо на увазі творчі спрямування Ю.Б. Залеського, С. Гошинського і А. Мальчевського. Юзеф-Богдан Залеський в „Українській думці” (1824), „Чайках” (1830), „Духові степу” (1841) зображував образ України зажурено-степової, вщерть ідилічної; Антоній Мальчевський у похмурій поемі „Марія” (1825) жив Україною інфернально-містичною, залягтою нещастями; Северин Гошинський, створюючи свій твір „Каневський замок” (1828), переймався головне життям України лиховісно-гайдамацької, бунтівливої і відчайдушно затятої в своїй непоступливості. Разом з тим все це тільки на перший, суто поверховий погляд було різним, оскільки під їхніми перами ці й подібні їм картини і мотиви неминуче ставали фантастичними. Дихали вони не реаліями життя, а екзальтованими візіонерськими потугами романтично розшарпаної письменницької душі, чим й були подібні, бо так переважно у своїй отій нелукавій неправді виразно гравітували до якогось вкрай абстрактного типу – типу чим більш художньо перекарасного чи тасмничого, тим, відповідно, й більш змістовно бідного.

Так поступово витворилася мода на українське і відтак останнє чим далі тим виразніше приймало риси якоїсь ляльковості. Доведена до своєї остаточної межі така тенденція практично поставила знак рівності між Україною і ...Аркадією, бо попри все найбільшою популярністю серед читачів тішилася творчість саме Залеського, адже то його пасторальними віршами зачитувались і старші, і молодші, ба серед тих неабияких поклонників поета був сам Шевченко. Але пізніше він полише цю манеру, зберігши тільки сприйняту від Залеського віртуозність у версифікаційній справі, тонке чуття мелодики поетичного рядка з передзвонюванням його внутрішніх рим, чаклунське обходження зі словом. А другий видатний письменник, Іван Франко, у своїй розгорнутій статті „Йосиф Богдан Залеський” („Зоря”, 1886) головним своїм закидом цьому поетові матиме: „Сни про Україну – не дійсну, не ідеалізовану, а чисто виснену, фікційну... Тасмничою і міфологічною, відірваною від живого контексту життя і історії, облітою надприродним, казочним блиском єсть та Україна, котру він закликав у своїй строфі”.¹⁰ В подібних словах про спокусу міфологізації української реальності і тих деформаціях у суспільній свідомості, що неунікнено постають на цьому ґрунті, писатиме вже у нашому ХХ столітті Євген Маланюк: „В примітивній свідомості спростачених та згоголізованих поколінь саме ім'я Україна стало віддавна синонімом якоїсь бездержавної, безієрархічної, безструктурної і, остаточно, безформенної Аркадії, – де тихі води і ясні зорі, де вічно співає соловейко, без перерви квітнуть вишневі садки, а в них у холодку людність перманентно відпочиває на борщах і варениках, і в затишку мальовничі козаченьки невтомно кохають так само мальовничих дівчат... [...] Просто якесь полтавсько-подільське Таїті! Міф такої України, по своєму спокусливої і навіть сво

єрідно стилевої, не був би ще, сам по собі, злом. Злом, і то смертельним, ставав той міф у зіставленні з нещадною історичною дійсністю [...]”.¹¹

Але віддаймо належне тому, хто започаткував критику того романтично підсолонженого, зведеного до плоскої яскравої декорації стереотипу України. Ним був польський літератор Юзеф Ігнацій Крашевський. Йому також судилося довший час жити в Україні, коли, починаючи з 1837 р. він осідає на Волині, замешкуючи в селах Омельне (1837-1840), Городок (1840-1848) та Губин (1848-1853), а пізніше на кілька років переїздить до Житомира (1853-1861). Він проводив дуже активний спосіб життя, багато подорожував (кінно, а то й нерідко пішки) по Волині і Поліссю, спостерігаючи щоденне життя народного середовища, роблячи численні замальовки¹², записи, збираючи багатющий матеріал народних повір'їв, забобонів, обрядів, переказів тощо, щоб потім використати його чи то на сторінках редагованого ним журналу „Athenaeum” (цей двомісячник виходив з 1841 по 1851 рр.), чи то як підґрунття своїх в реалістичному дусі „народних романів” – „Історія Савки” (1842), „Уляна. Поліська повість” (1843), „Остап Бондарчук” (1847), „Будник” (1848), „Ярина” (1850), „Хата за селом” (1854), „Історія кілка в плоті” (1860) й ін. Власне ці твори принесли авторові спочатку розголос, а потім й справжню літературну славу як вникливого досліднику самих що не є глибин життя простого люду. Авторська проза стала взірцевим прикладом ясності, об'єктивності й, так би мовити, прозорості реалістичного письма – того типу творчості, який – зазначмо – в російській літературі започатковував також пов'язаний з Україною М.Гоголь, а у вітчизняній – Г.Квітка-Основ'яненко.

Що ж стосується Крашевського, то його утвердження як письменника-реаліста відбулося не одразу, так як йому передував хоч і не довгий, однак напрочуд інтенсивний в плані індивідуального творчого дозрівання та значимий по своїм здобуткам період становлення поглядів на світ й художню творчість, формування основних засад методу, вироблення власної митецької позиції, – період, котрий тривав неповних десять років, починаючи з літературного дебюту в 1830 р.

Напрочуд характерно, що його письменницький доробок тих літ за своєю естетичною спрямованістю, тематикою, стилістикою і под. виразно розпадається на групу творів (про)романтичної орієнтації („Пан Кароль”, 1833; „Літературні, фантастичні та історичні мандрівки”, 1838 й ін.) і тих („Біографія сокальського органіста”, 1830; „Пан Валерій”, 1831; „Великий світ маленького містечка”, 1832 й ін.), де недвозначно на перший план висувається намагання відтворити сіру повсякденність буття, всю непримітність буденності, рутинність людського існування як гідну пошани художню цінність – прагнення її відобразити й тим самим піднести до рангу загальнолюдської ваги та значимості.

Вже у вступі до своєї першої повісті (отже як би переходу від ранніх поетичних спроб до суворой прози) Ю.Крашевський вдається до певних рефлексій щодо письменницької постави, більше того, чітко вказує на альтернативу романтичній безплотності: „Писати балади? Бути романтиком? Ось спосіб здобути владу над читачем в наші часи. Ці чуттєві вірші, якими так захоплюються всі, не розуміючи їх, ці образи, викликаючи асоціації подібності, ці гарячі почуття хапаючи

за серце! [...] *Ой, не хочу бути романтиком*¹³ (курсив наш – В.В.). Як бачимо, суто гамлетівське питання „бути чи не бути” у світогляді Крашевського-митця знайшло своє теоретичне розв’язання ще на самому початку 30-х рр., коли й писалися ним ці слова у передмові до „Пана Валерія”. В даному випадку теорія не розходилася з практикою, коли не брати до уваги якихось спорадичних творчих відхилень в один або ж другий бік, що, поза сумнівом, було і є свого роду нормою розвитку кожної художньої індивідуальності. Тут швидше нас має цікавити надзвичай раннє творче самоусвідомлення визначного прозаїка тим більш гідне пошани, оскільки свідомий вибір реалізму як методу, способу, типу творення, як також цілком визначеної життєвої постави людини-правдолюбця відбувся саме тоді, коли романтичний напрям в Польщі (і не тільки в ній одній) був на злеті, переживав свій „зоряний час”, отже мав незлічене число прихильників й – без перебільшення – грандіозну читачку аудиторію. Ще не друкувався „Пан Тадеуш” (1834) А.Міцкевича, ще навіть не було у Словачького задуму „Ангеллі” (1838), і лише в далекій часовій перспективі мав з’явитися унікальний прозовий цикл Ц.К.Норвіда „Чорні квіти” (1856), а в творчій лабораторії молодого Ю.І. Крашевського вже формувалася геть відмінна гілка національного письменства зі своєю окремою програмою, поетикою, сферою естетичного освоєння й так істотними впливами на тодішнє середовище.

Вірність автора обраним принципам усвідомлює нам його полемічний виступ у 1839 р. на шпальтах впливового польськомовного „Петербурзького тижневика”, де він опублікував памфлет „Україноманія”.

Годі поминути увагою, що полемізуючи з ідилічним живописанням та нестримною гіпертрофією української дійсності польськими романтиками, а передусім – з їх численними епігонами, Крашевський методом „від зворотнього” водночас постулює принципи іншої літературної програми, згідно якої митець має знати предмет свого зображення достеменно й безпосередньо („Хто хоче оспівувати Україну, нехай там наперед поживе, нехай поєднається з нею вузлом спогадів і прийме як матір – тільки тоді матиме право оспівувати її в натхненні, незвинувачений у наслідуванні¹⁴), в противному ж випадку він просто приречений на вторинність („Бо ті, що на Україні не були, Україною не мандрували, її життями не жили, шукаючи тільки книжкових переказів, звичаїв з книжок і навіть описів місцевостей, пишучи українські речі, стають смішними рабами моди¹⁵). Неважко помітити, що заклик пізнавати життя у формах самого життя як естетичне кредо міг мати тільки один наслідок – зображення реальності в масштабі один до одного, де митець йде від дійсності, а не підпорядковує її своїй примхливій творчій фантазії і не вдається до різного роду сумнівних трансформацій самого літературного матеріалу. Істотним є і те, що Ю.І. Крашевський зараховує „україноманію” до так званих „моральних хворіб”, іншими словами, трактує творчі шукання з позицій гуманізму, взаємопов’язуючи „художнє”, і „моральне”, тобто – що надзвичайно важливо – підпорядковує естетику етиці, ставить письменство на службу суспільству. Власне кажучи, така позиція не тільки виявлялася плідною в появі творів значного національного й загальнокультурного резонансу, а й в значній мірі завоювала цьому прозаїку таке місце в духовному житті країни й так великий

авторитет, яких, без перебільшення, ніхто з його співвітчизників-авторів ні до нього ні після нього не мав.¹⁶

На українську проблематику повністю замикається згаданий раніше цикл „селянських повістей” літератора, де в повній мірі проявилась та знайшла свою широку розбудову його ключова настанова бути в усьому й до кінця правдивим (=справжнім). То й не дивно, що, пишучи про тогочасну Україну, він, по-перше, сягає по тему села – самої що не є серцевини того краю, і, по-друге, входить в ту область дійсності, яка або ж гранично ідеалізувалася романтиками, зводилася до підсолодженної й так насправді нерепальної ідилічної патріархальності, або ж залишалася у непроникненній тіні. Пам’ятаючи вже цитовані вище слова І.Франка щодо романтичних переясковань українськості як такої, тим більш можемо поцінувати його високу оцінку зробленого Крашевським в справі подолання такого сфальшованого (хоча в більшості випадків зовсім незумисне) стереотипу нашого краю. „Польська література донедавна була вбогою на селянські типи й постаті [...]. І знову „країна степів і могил”, Україна, Волинь і Поділля вносять свіжий, животворчий струмінь в польську літературу. Ще перед 1846 р., а також і пізніше, Крашевський вводить новий напрямок у польській белетристиці; він вводить в неї вперше справжні, живі простонародні типи. Його повісті „Ярина”, „Остап Бондарчук”, „Уляна” і прекрасна „Хата за селом”, крім першорядних мистецьких прикмет, мають і назавжди матимуть першорядну вартість в історії польської літератури, як перші промені світла, кинуті у цю, досі темну глибину, яку називаємо життям і душею простого народу¹⁷.

Обсяг публікації не дає можливості скільки-небудь детально зупинитися як на проблематиці, так і на поетиці тих творів (безумовно непересічних в художньому відношенні та пізнавальних в своїх змістових глибинах, ходах і поворотах авторської думки; винесених на розсуд читача нагальних рівно ж як універсальних питаннях з глибокими етичними й філософськими підтекстами та відвертим прокламуванням певних ідей), що склалися на широко відомий „селянський цикл” – окрасу всього доробку Ю.І.Крашевського¹⁸. В змушено короткому викладі на разі важливішим бачиться зазначити одну, якимось не надто зауважувану досі обставину. Йдеться про те, що, об’єктивно річ беручи, творчі здобутки літератора мали все ще належним чином не оцінену значимість й для української культури. Звичайно, вже хоча б в тому цілком очевидному факті, що відтворена в його прозових полотнах реальність українського життя ставала інтеграційною часткою читачького досвіду Європи, тобто вікривала очі світові на існуючі реалії цього кутка землі, служила популяризації українознавчих уявлень і знань. Й не тільки. Доконане Крашевським сприяло виокремленню українського елемента, чим змикалося з етно побутовою течією регіонального письменства, в тій чи іншій мірі працювало на ідею духовного піднесення нашого народу. Та обставина рідко коли підкреслювалася, передусім через несприятливість політичних режимів та породжувані ними різного роду ідеологічні „табу”, проте це її аж ніяк не применшує, скоріш тепер навіть вивисує й разом з тим придає терпкість смаку новизни.

Вся не випадковість такої подиктованої самим життям польсько-української чи українсько-польської співпраці, причому – пам'ятаймо! – співпраці ніколи, ніким і ніяк не вимушеної, посталої як природня відповідь-акція на цілком конкретні, нерідко прагматично земні потреби-запити буття, може бути простежена й по іншим лініям – останніх ж. було рівно стільки, скільки на просторі XIX століття виявилось прихильників реального зближення двох слов'янських спільнот з доконечним пошануванням і свідомим наголошенням всієї національної самоідентифікації кожної з них.

До числа останніх, тобто діячів гарячих „міжетнічних стиків”, належав український історик польського походження *Володимир Боніфатійович Антонович* (1834 – 1908). То була всебічно обдарована й нечувано працьовита особистість. Українець Олександр Лотоцький вважав Антоновича „одним з найбільших людей української справи”¹⁹; польський історик і белетрист Францішек Равіта-Гавронський писав про „незмірно складне і неможливе для схоплення”²⁰ його наукове обличчя.

Антонович став засновником української історичної школи; тут багато про що говорить вже один той факт, що найвидатніший історик України, Михайло Грушевський був його учнем, зрештою не тільки він один, за словами О.Гермайзе, „Антоновичу вдалося першому з українських істориків оточити себе групою талановитих і працездатних дослідників, так що іще за життя [...] міг бачити живе продовження своєї роботи і своїх бажань”.²¹ Науковець двадцять років обіймав посаду головного редактора Комісії по розгляду давніх актів, видавши за цей час дев'ять фундаментальних томів „Архива Юго-Западной России”. З його велетенського доробку заслуговують згадки такі праці, як „Розсліди козаччини...” (1862-1863); „Про походження шляхетських родів на Україні” (1867); „Останні часи козаччини на правому березі Дніпра” (1868); „Розвідки про міста на Україні” (1869); „Акти про економічні відносини селян у XVIII в.” (1870); „Історичні пісні українського народу” (1874); „Розсліди Гайдамаччини” (1876); „Історія Галицької Русі” (1879); „Джерела до історії Південно-Західної Росії” (1884); „Поєми Шевченка історичного змісту” (1889); „Археологічна карта Київської губернії (1895); „Бесіди про часи козачки на Україні” (1897); „Древности України” (1905) та ін. Дослідник з успіхом працював одразу в кількох наукових галузях – історіографії, археології, етнографії, архівознавства і навіть антропології, вкладаючи в свої розвідки не тільки вражаючу ерудицію, про яку ще за його життя склалися легенди, а й той темперамент першопрохідника, яким було позначено все, що вийшло з-під його пера.

В.Б. Антонович відбув довгий, трудний і по-своєму непростий шлях вченого, водночас віддаючи немало сил популяризації і утвердженню української ідеї, обстоюючи й боронячи її. Він йшов у руслі тих прикметних явищ 1840-х – 1880-х рр., якими було знаковане українське національно-культурне відродження; доконане ним то, властиво, сприяння цьому процесові, який започаткувався діяльністю київського конспіративного об'єднання вільнодумців у „Кирило-Мефодієвському товаристві” (1845-1846), потім проявив себе у постанні численних

„Громад” – культурно-просвітницьких об'єднань виразного народницького спрямування і тому широкому рухові на зближення інтелігенції краю з простолюддям (Антонович разом з однодумцями на підводі об'їхав ще в свої студентські часи Київщину, Волинь, Поділля, частину Бессарабії, Катеринославщини, Харківщини й Херсонщини), що в офіційних колах з погордою називалося чи то „хлопоманством”, чи то теж „українофіліством”, будучи по своїй істоті збудованим на засадах демократизму та політичної свободи *народництвом*. З боку цієї людини це був цілком свідомий, попереджений значним духовним дозріванням й теоретичною вивіреністю життєвий вибір, котрий і обумовлював все інше. „Притулюючи слабкі знання про українство до загальної демократичної французької теорії, – згадував вчений, – я одкрив сам собою українство. І чим більше займався наукою, чим більше читав і знайомився з історією, тим більше переконувався у тому, що відкриття моє – була не зайва вигадка”.²² Ця одержимість „українськістю” становить больовий нерв чи не всіх писань автора. Більше того. Власне завдяки їй свій потужний висхідний імпульс дістала в ті роки покерована Антоновичем ще досить молода національна історіографічна наука, адже його вчорашні учні займали чолові посади на кафедрах вищих учбових закладів України, в той чи інший спосіб продовжуючи, доповнюючи, вивершуючи розпочату ним роботу. Тут багато значили сама сила впливу його авторитету, сама особистість того науковця найвищого рангу. Про це свого часу писав Б.Крупницький, зазначаючи, що Антонович репрезентував „не тип революціонера, а радше вже культурника-поступовця, народника і демократа з ідеєю демократичної рівності і політичної свободи. Своім народницьким світоглядом він наближався до Костомарова, але ідеологічні основи у них різні: на зміну романтикові прийшов в особі Антоновича реаліст (підкреслення наше – В.В.). Була це хоч і не революційна, та дуже вперта і витримана натура з величезним запасом енергії, з умінням систематично підходити до справи і добре її організувати, а головню, з самостійною думкою, зі здібностями знаходити свій власний шлях”.²³

Варто дещо затриматися на процитованому вище твердженні, що в своїй ідеологічних орієнтаціях цей вчений, на відміну від романтичного загалу своїх попередників – М.Костомарова, І.Срезневського й ін., був „реалістом”, отже займав подібну позицію, живив ті самі переконання, що й Крашевський, як і він, вважаючи найголовнішим завданням й метою свого життя практичне служіння словом й ділом народному загалові; звідси залишався всього один крок до притаманної обом громадсько-просвітницької, культуртрегерської діяльності – невід'ємної частини її хнього повсякденного буття.

Не випадково один й другий постійно знаходилися під тасмним наглядом поліції та час від часу зустрічались з обструкцією консервативно настроєних кіл.

І є ще одна характерна обом спільність, на яку слід звернути увагу. Йдеться про частково інспірований критичним пафосом „Україноманія” Крашевського такий же програмний виступ Антоновича „Про українофілів та українофіліство” (поч. 1860-х) та його повторне віддуння в праці того ж автора „Погляди українофілів” (1881). Властиво в цих розробках вчений розвивав постульований літератором

заклик доконечного зближення з народом, акцентуючи в першу чергу національно-український чинник, і як політик-культурник наголошуючи на „європейськості” українського народу, причому не стільки з огляду на його географічне розташування та етногенез, скільки в плані позитивної історичної перспективи розвитку краю. Важним ідеалом України для нього є вільна федерація слов'янських народів – „кто во фраке и цилиндре, кто в свитке и смушковой шапке”²⁴, тобто розрізнена в собі цілісність на засадах свободи, демократії й розквіту національних форм загальнонародської культури.

Науковець обстоює „українофільство” („кличка ця встановилася в російській літературі..., оснащуючись постійно то лайливими епітетами, то інсинуаціями”²⁵) й викладає своє розуміння останнього як народолюбства і патріотизму: „Під словом українофіли ми розуміємо тих уроженців Південноруського краю, які настільки знайомі зі своєю батьківщиною, що встигли констатувати відмінні риси її народонаселення; настільки розвинуті, що й літературно можуть викласти свої переконання; настільки кохають свою вітчизну й бажають їй розвитку та добробуту, що вважали б за гріх промовчувати її особливості й витікаючі з тих особливостей потреби.”²⁶

Не зайвим буде ще раз підкреслити, що в національно-культурному відродженні України, котре вповні виявило себе у тих десятиліттях, проімперські урядові кола Росії небезпідставно вбачали загрозу існуючому державно-політичному ладові; для них ця земля і її населення надалі були „Малоросією”, „Південною Росією”, „Південно-Західним краєм” і т.п. Вчуваючи загрозу сепаратизму, переживши досвід двох польських революційних зривів, вони серед іншого схилилися до думки, що „все це тяжіння є не що інше, як польські штуки, новий вид єзуїтських інтриг, бажання посварити Малоросію з Росією і з'єднати її з Польщею”.²⁷ Але вже були урухомлені невідворотні процеси. В суспільній свідомості краян все більше утверджувалось позабуте однак до кінця так й не знищене переконання геополітичного плану – „ми в Європі”, яке дедалі більше приходило у внутрішню конфліктність з суто російським – „ми і Європа”, заповідаючи прийдешність нових визвольних змагань. Приклад активної й безпосередньої участі в тих подіях відомих поляків Ю.І. Крашевського та В.Б. Антоновича добрий вже хоча б тим, що він з усією однозначністю свідчить – на цьому трудному шляху ми аж ніяк не були самотніми.

Примітки

- ¹ Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л.Махновець, Київ 1989, с. 15.
- ² Див.: М. Семчишин, Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге видання, фототипне, Київ 1993, с. 222-236.
- ³ „Він усюди zostався українцем по духу, виніс з собою з сім'ї українські чесні ідеали, а з пам'яті про старовину порив до великого...” (М. Драгоманов). Цит. за: П. Голубенко, Україна і Росія у світлі культурних взаємин, Нью-Йорк - Париж - Торонто 1987, с. 192.
- ⁴ Див.: Гоголь в воспоминаниях современников, Москва 1952, с. 84, 110.
- ⁵ Див.: В. Сиповський, Україна в російському письменстві, Київ 1928.

- ⁶ Див.: М.Янион, Польский романтизм в европейском романтизме, в кн.: Польский романтизм в восточнославянские литературы, Москва 1973, с. 64-85; М. Мочульський, „Українська школа”. Умови її появи в польській літературі, „Україна” 1917, кн. 1/2, с. 46-83; Р. Кирчів, Україніка в польських альманахах доби романтизму, Київ 1965; З.С. Болтарович, Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст., Київ 1976.
- ⁷ Див.: В. Шурат, Ю. Словацький в українському письменстві і перекладі, Львів 1909.
- ⁸ Див.: Г. Грабович, Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі, в кн.: Його ж, До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка, Київ 1997, с. 170-195.
- ⁹ В. Василенко, Феномен Вернигори: світло і тіні одного польського неоміфу, „Пам'ять століть” 1997, № 4, с. 63-79.
- ¹⁰ І. Франко, Йосиф-Богдан Залеський, „Зоря” 1886, № 7, с. 117.
- ¹¹ Є. Маланюк, До проблеми культурного процесу, „Слово і час” 1994, № 8, с. 67.
- ¹² Шляхом архівних розшукув нам вдалося відкрити існування понад 300 зроблених Крашевським малюнків. Зараз вони підготовлені до друку.
- ¹³ J. I. Kraszewski, Pan Walery, Wilno 1831, s. 8-9.
- ¹⁴ J. I. Kraszewski, Ukrainomania, „Tygodnik Petersburski” 1839, n. 18, s. 103.
- ¹⁵ Ibidem, n. 17, s. 98.
- ¹⁶ Переконливим свідченням цього стало багатотисячне святкування осінню 1879 р. п'ятдесятилітнього ювілею літературної діяльності письменника, на яке до Кракова з'їхали численні делегації з усього світу.
- ¹⁷ І. Франко, Польський селянин в освітленні польської літератури, в кн.: Його ж, Зібрання творів. У 50 т., Київ 1980, т. 27, с. 66.
- ¹⁸ Див.: І. Грика, Українське село в селянському циклі повістей І. Крашевського, „Питання слов'янської філології”, 1960, вип. 1, с. 65-72; В. Василенко, Україна Крашевського, або ми в дзеркалах інших, „Календар „Благовіста”” 1998, с. 160-187.
- ¹⁹ О. Лотоцький, Сторінки минулого, Варшава 1933, т. 2, с. 168.
- ²⁰ F. Rawita-Gawroński, Włodzimierz Antonowicz, Lwów 1912, s. 6.
- ²¹ О. Гермайзе, В. Б. Антонович в українській історіографії, „Україна” 1928, № 5, с. 32.
- ²² В. Б. Антонович, Твори, Київ 1932, т. 1, с. 40.
- ²³ Б. Крупницький, Історіознавчі проблеми історії України, Мюнхен 1959, с. 91.
- ²⁴ Цит. за: С. Єгунова-Щербина, Пам'яті В. Б. Антоновича, „Україна” 1928, № 56, с. 97.
- ²⁵ В. Б. Антонович, Погляди українофілів, в кн.: Його ж, Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори, Київ 1995, с. 143.
- ²⁶ Там само, с. 144.
- ²⁷ В. Б. Антонович, Про українофілів та українофільство, там само, с. 137.